

DWÓR I PARK W SOBIANOWICACH (WOJ. LUBELSKIE) PRZYKŁADEM ZAPOMNIANEGO ZESPOŁU REZYDENCJALNEGO O WARTOŚCI HISTORYCZNEJ

Krystyna Pudelska, Mykoła Bevz, Anna Biesak

Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie

Streszczenie. Na północny-wschód od Lublina w Sobianowicach na wysokim zboczu rzeki Bystrzycy położony jest zespół dworsko-parkowy. Historia wsi Sobianowicze bierze początek w XIV wieku, a pierwsze wzmianki o obronnym dworze wybudowanym w tym miejscu sięgają 1676 roku. Obecne założenie, o powierzchni 2,28 ha, reprezentuje XIX-wieczny park krajobrazowy o charakterze kaligraficznym. Od 1978 roku obiekt i jego otoczenie są objęte ochroną konserwatorską. W ostatnich dziesięciu latach dwór i park zostały opuszczone i zaniedbane. Celem artykułu jest prezentacja przekształceń przestrzennych oraz kompozycyjnych dworu i parku w Sobianowicach na podstawie dostępnych materiałów archiwalnych i badań terenowych oraz wskazanie zachowanych relikwów dawnego założenia, wyeksponowanie powiązań obiektu z krajobrazem naturalnym i kulturowym okolicy.

Słowa kluczowe: Sobianowice, dwór obronny, park krajobrazowy

WSTĘP

Ocena stanu zachowania polskich obiektów ogrodowych zgodnie z danymi „Raportu o systemie ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce po roku 1989” [Böme i in. 2008] wskazuje na ich postępującą degradację. Do grupy najbardziej zagrożonych należą niewielkie powierzchniowo zabytki architektury rezydencjalnej, którym towarzyszą mniej lub bardziej przekształcone układy parków [Rolska-Boruch 1999, Sikora 2010]. Uznawane są one za najbardziej atrakcyjne architektonicznie, prezentujące dużą wartość historyczną [Komorowski 2004]. Często zarośnięte, o zmienionych granicach historycznych, utraconych układach i dawnych związkach z krajobrazem otaczającym.

Adres do korespondencji – Corresponding author: Krystyna Pudelska, Uniwersytet Przyrodniczy, Wydział Ogrodnictwa i Architektury Krajobrazu, Katedra Roślin Ozdobnych i Architektury Krajobrazu, ul. Głęboka 28, 20-612 Lublin, e-mail: kpudelsk@autograf.pl

© Copyright by Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2016

Na terenie województwa lubelskiego przykładem takiego obiektu jest XIX-wieczny park krajobrazowy w Sobianowicach przy rezydencji rodziny Rojowskich. Posiadłość ta powstała najprawdopodobniej na miejscu dworu obronnego – budowli, które wznoszono w XV–XVII wieku w dużej liczbie w południowej części Rzeczypospolitej. Te ufortyfikowane dwory będą po latach likwidowane lub przekształcane przez właścicieli w zespoły dworsko-parkowe lub pałacowo-parkowe. Obecny stan dworu w Sobianowicach wymaga natychmiastowych prac konserwatorskich, a dawny park prezentujący postać kaligraficzną¹ – działań pielęgnacyjnych i rewaloryzacyjnych.

Celem opracowania jest przedstawienie zachowanych obiektów i relikwów architektury w ocalałym zespole rezydencjalnym, zmian przestrzenno-kompozycyjnych na terenie parku oraz podkreślenie problemu braku zainteresowania obiektem przez właściciela, władze gminne i lokalną społeczność.

MATERIAŁ I METODY BADAŃ

Badania przeprowadzone przez autorów pracy polegały na analizie archiwaliów dotyczących dóbr Sobianowice. Niezwykle przydatne okazały się materiały kartograficzne: mapa „Carte de la Pologne” z 1772 roku oraz mapa Friedricha von Miega z lat 1779–1782, na których autorzy planów prezentują stan miast i obiektów dworskich z fortyfikacjami południowej części Polski. Do badań wykorzystano opracowania wykonane w 1978 roku przez M. Kseniaka i M. Martyn oraz w 2002 roku przez Rafała Niedźwiadka i Jana Niedźwiedzia, które pozwoliły na usystematyzowanie historii założenia i zmian zachodzących na przestrzeni lat. W 2013 roku autorzy pracy sporządzili szczegółową inwentaryzację drzew i krzewów rosnących na obszarze obecnego parku, co pozwoliło na odczytanie zachowanych form roślinnych dawnego układu. Przeprowadzono również analizę szacunkową wieku drzewostanu parkowego (według tabeli wiekowej opracowanej przez prof. L. Majdeckiego [Majdecki 1993]). Badania terenowe dotyczyły także lokalizacji zabudowy historycznej i współczesnej, pozostałości dawnych obiektów w postaci kuźni, stelmarni, fragmentów ogrodzenia, przebiegu dróg, powiązań widokowych oraz śladów dawnej fortyfikacji – szczątków bastionów, wałów i lochów. Autorzy wykonali pomiary zachowanych elementów architektonicznych budowli dworskich, takich jak cegły czy belki stropowe. Prace badawcze uzupełniono o dokumentację fotograficzną terenu.

POŁOŻENIE I HISTORIA OBIEKTU

Sobianowice są niewielką miejscowością położoną 8 km na północny-wschód od Lublina. Wieś o nazwie Sobianowice została założona w XIV wieku, a jej powstanie uwarunkowane było szybkim rozwojem miasta Lublina [Rola 2002]. Pierwszym właścici-

¹Ogrody kaligraficzne to założenia w nurcie projektowania swobodnego, częste rozwiązania w ogrodach dworskich na terenie Polski w okresie od lat 70. XIX wieku do 1939 roku. Cechą charakterystyczną ogrodów kaligraficznych jest obwodnicowy układ dróg głównych prowadzonych po obrzeżu parku, stąd inna nazwa – ogrody obwodnicowe [Majdecki 2008].

ciem był Miksza z Sobianowic, sługa królewski Kazimierza III Wielkiego. Wieś wielokrotnie zmieniała swoich właścicieli. W XV–XVII wieku byli to m.in.: Jan Kuropatwa z Łańcuchowa, rodzina Ożarówskich, Andrzej Strachocki – właściciel części sąsiedniej wsi Bystrzyca, czy Daniel Żytkiewicz. Najprawdopodobniej w tym czasie na wysokiej krawędzi rzeki Bystrzycy powstał dwór obronny, jeden z obiektów chroniących Lublin przed najazdami [Rola 2002]. Dwór w Sobianowicach o dogodnej lokalizacji, usytuowany na wysokim zboczu, był trudnym do zdobycia obiektem, a dodatkowo stanowił doskonały punkt obserwacyjny. W latach 40. XIV wieku Lublin posiadał od strony północno-wschodniej zewnętrzne linie obronne oparte na dolinach rzek Czechówki i Bystrzycy [Rolska-Boruch 1999]. W XVI–XVII wieku na linii Wieprza i Bugu rozbudowano kolejny łańcuch królewskich i prywatnych zamków i dworów obronnych (np. w Chełmie, Horodlu, Szczepieszynie, Turobinie, Krupem) [Mencel (red.) 1974]. Sprzyjające warunki topograficzne pozwalały również na wprowadzanie umocnień obronnych miasta w kierunku zachodnim. Lokalizacje obiektów obronnych wokół Lublina potwierdza mapa „Carte de la Pologne” z 1772 roku, na której zaznaczone są m.in. wzdłuż rzeki Bystrzyca dwory obronne w Praszkach, Pliszczynie, Sobianowicach czy w Bystrzycy (rys. 1) [Fijałkowski i Kseniak 1982].

Rys. 1. Fragment mapy „Carte de la Pologne” z 1772 roku. Mapa przedstawia ważniejsze wsie otaczające Lublin [http://igrek.amzp.pl/m/WIG_maps/series/100K/Zanonne_Carte_De_La_Pologne_sbc37329_Nr_14_Woiew._Lubelskie_y_Rawskie_Mazowsze_y_Podlasie_Poludniowe.jpg]

Fig. 1. The fragment of map „Carte de la Pologne” from 1772. Map shows important villages surrounding Lublin [http://igrek.amzp.pl/m/WIG_maps/series/100K/Zanonne_Carte_De_La_Pologne_sbc37329_Nr_14_Woiew._Lubelskie_y_Rawskie_Mazowsze_y_Podlasie_Poludniowe.jpg]

W połowie XVII wieku tereny sobianowickie zakupił Daniel Żytkiewicz. Kolejnymi właścicielami wsi był Jan Gajewski, a następnie ród Rojowskich² herbu Cholewa. Przez ponad 200 lat rodzina Rojowskich pozostawała właścicielami Sobianowic oraz pobliskiej Bystrzycy. Ten czas uznawany jest za okres świetności majątków należących do rodziny [Fijałkowski i Kseniak 1982]. Według „Inwentarza dóbr Sobianowice” w 1777 roku ówczesny dwór opisano jako „bardzo stary, kryty słomą”. Pomimo tego do 1791 roku Sobianowice były główną siedzibą rodziny ze względu na zły stan drugiego majątku – Bystrzycy [Niedźwiedz 2002].

Rejestr pomiarowy wykonany w 1845 roku wskazuje, że folwark w Sobianowicach, który wówczas liczył 1061 mórg, a pola włościańskie 257 mórg, należały do dóbr Bystrzyca, których właścicielem był Baltazar Rojewski [Rola 2002]. Czterdzieści lat później, w 1885 roku, majątek w Sobianowicach obejmował folwark (1148 mórg), grunty orne i ogrody (816 mórg) oraz łąki, pastwiska, las i nieużytki (łączna powierzchnia ponad 330 mórg), 8 budynków murowanych i 18 drewnianych, młyn wodny [Chlebowski i Walewski (red.) 1890].

Na przełomie XVIII i XIX wieku w Sobianowicach rozpoczęto budowę nowego dworu, który miał pełnić funkcję letniej rezydencji rodziny Rojowskich. Był to parterowy budynek na planie prostokąta usytuowany na krawędzi zbocza pradoliny rzeki Bystrzycy. Brak jest danych historycznych, czy nowo powstający obiekt wzniesiono w miejscu dawnej budowli obronnej. Badania archeologiczne przeprowadzone w 2001 roku nie dały jednoznacznej odpowiedzi o jej lokalizacji [Niedźwiadek 2002]. Banasiewicz-Szykuła [2011] podaje, że trudno odnaleźć czytelne ślady dworu obronnego. Badania terenowe przeprowadzone w latach 2014–2015 przez autorów pracy wykazały jednak istnienie relikwów prezentujących elementy dawnych umocnień bastionowych na terenie parku w Sobianowicach. Są to pozostałości portyku wykonanego z cegły i wapienia, który ze względu na swoje usytuowanie mógł być głównym wejściem lub bramą wjazdową na dziedziniec dworski, a także niewielki nasyp z otworem wejściowym, ukazujący ewentualne pozostałości piwnic lub lochów dworskich (rys. 2) [Biesak i Pudelska 2015].

a

b

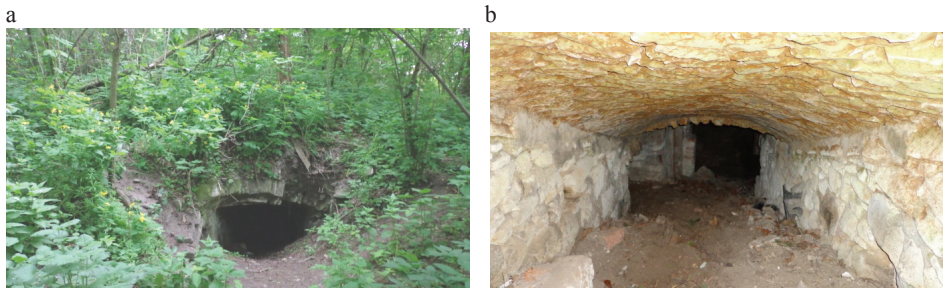

Rys. 2a, b. Relikt portyku w pobliżu dworu (fot. A. Biesak 2015)

Fig. 2a, b. Relic of portico near the manor (photo A. Biesak 2015)

²Też: Rojowskich [Rola 2002].

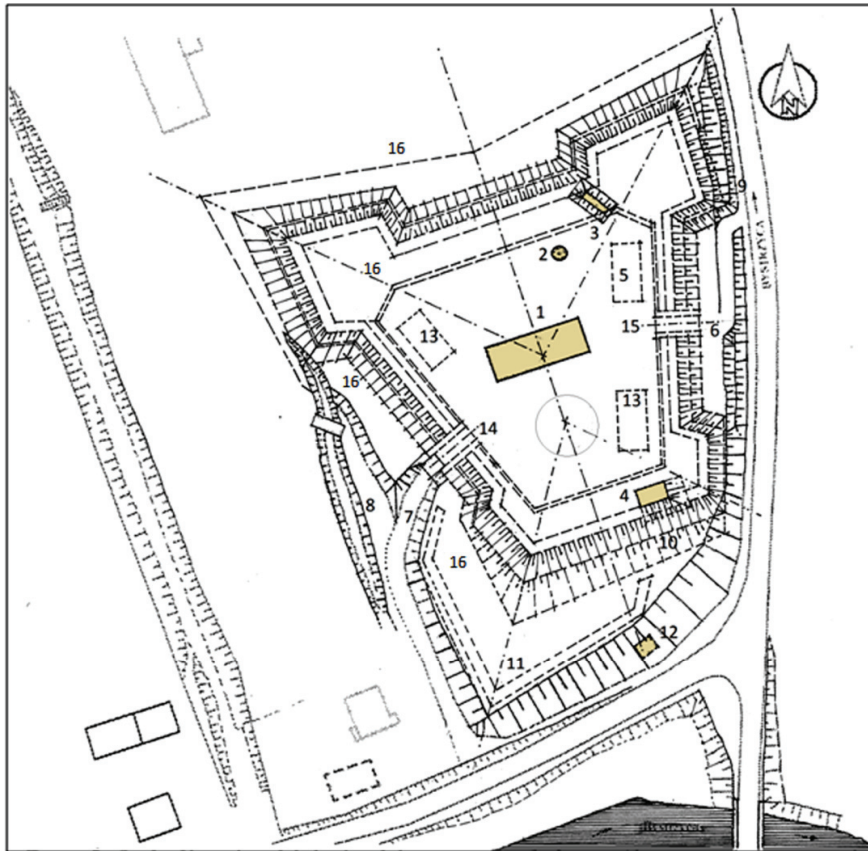
Dla obronnych obiektów z XVII wieku charakterystyczne były bastionowe umocnienia ziemne, do których struktury włączano często kazamaty (podziemne schrony). W przypadku Sobianowic zachowały się dwa lochy, posiadające wapienne murowane ściany i sklepienia, które mogą być starsze od później nadbudowanych części z cegły (rys. 3). Usytuowanie lochów może więc wskazywać na granice dawnych obwarowań, czy też świadczyć o bastionowych formach umocnień. Reliktami obronnych części dworu można uznać również zachowane fragmenty ramp wjazdowych. Jako pierwszy dowód „dawności” należy podać nietypowe dla obiektów XVIII czy XIX wieku istnienie zachodnio-południowego wjazdu na dziedziniec dworski, w sam środek parku. W późniejszych okresach bramy wjazdowe lokalizowano tradycyjnie w granicach parku i były one traktowane jako główny, reprezentacyjny wjazd połączony z murowanym czy metalowym kutym ogrodzeniem. Niestandardowa lokalizacja rampy wjazdowej, w centrum parku sobianowickiego, może świadczyć o dawnych granicach obronnej części dworu. Z analizy topograficznej terenu słuszne wydaje się założenie wskazujące na trójkątny charakter obwarowań dawnego dworu. Były to charakterystyczne dla XVII wieku umocnienia ziemne typu bastionowego, powstające często na przedmieściach większych miast, a także przy budowanych w tym czasie dworach obronnych (rys. 4).

Ryc. 3. Pozostałość lochów na terenie parku: a – wejście do obiektu, b – wnętrze lochu (fot. A. Biesak 2015)

Fig. 3. The residue dungeons in the park: a – the entrance to the building, b – inside the dungeon (photo A. Biesak 2015)

W poszukiwaniu analogicznych (co do wielkości i usytuowania w terenie) dworów obronnych w innych regionach Lubelszczyzny na mapie Friedricha von Miega można odnaleźć dwory m.in. w Podlodowie (18 km od Tomaszowa, położony w krajobrazie rzeki Huczwa i wzgórz Grzędy Sokalskiej) czy w Krynicach (pomiędzy Zamościem a Tomaszowem, na południowym stoku Grzędy Sokalskiej, u źródeł rzeki Kryniczanki, dopływu Wieprza) (rys. 5). Dwór w Podlodowie posiada trójkątny w planie schemat linii obronnej z narożnymi bastionami. Taki układ może stanowić dodatkowy argument potwierdzający możliwość istnienia podobnego kształtu fortyfikacji w Sobianowicach. Wielkość dworu oraz jego usytuowanie we wnętrzu dziedzina są również analogiczne do sobianowickiego (rys. 5a). Budowla zorientowana jest główną elewacją na południowy-zachód. Zabudowania gospodarcze znajdują się obok fortalicji (budowli o cechach obronnych). Natomiast na planie von Miega dwór w Krynicach tworzy nieregularny układ zbliżony do formy rombu (rys. 5b). Posiada dwa bastiony, które broniły wjazdu od strony wschodniej. Wyjątkowym rozwiązaniem w przypadku posiadłości w Krynicach jest wybudowanie od

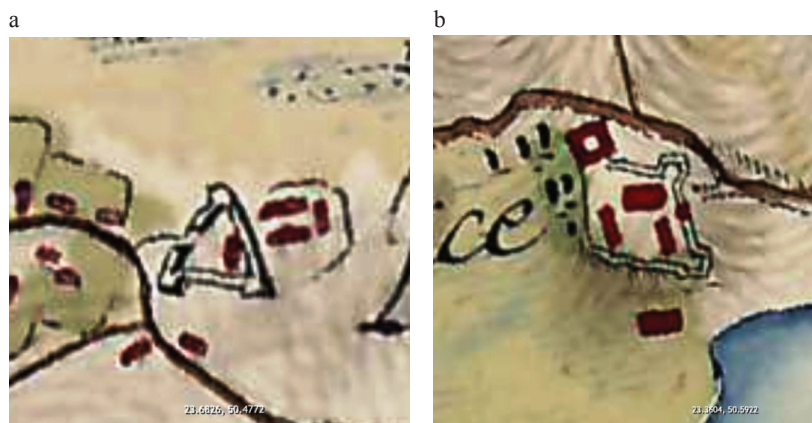

Legenda (Legend):

- 1 - przebudowany dwór, ruina (rebuilt manor, in ruins)
- 2 - studnia (well)
- 3 - przebudowany loch północny (rebuilt northern dungeon)
- 4 - loch południowy, zaspany (the remains of the southern dungeon)
- 5 - pozostałość po budynku lamusa (the remains of the granary)
- 6 - pozostałość rampy wjazdowej od bramy wschodniej (the remains of the the entrance ramp to the eastern gate)
- 7 - pozostałość rampy wjazdowej od bramy zachodniej (the remains of the the entrance ramp to the western gate)
- 8 - pozostałość fosy od strony zachodniej (the remains of moat from the west)
- 9 - pozostałość skarpy po bastionie północno - wschodnim (the remains of the slope of north-east bastion)
- 10 - pozostałość skarpy bastionu południowego wysokiego (the remains of the slope of southern high bastion)
- 11 - pozostałość skarpy bastionu południowego dolnego (the remains of the slope of southern lower bastion)
- 12 - lodownia (icehouse)
- 13 - hipotetyczne miejsca lokalizacji innych budynków dworskich (hypotetical location of other manor buildings)
- 14 - hipotetyczna lokalizacja bramy zachodniej (hypotetical location of the western gate)
- 15 - hipotetyczna lokalizacja bramy wschodniej (hypotetical location of the eastern gate)
- 16 - hipotetyczne linie przebiegu wałów, bastionów i fos dawnego dworu (hypotetical lines of the ramparts, bastions and moats of the old manor)

Rys. 4. Hipotetyczna rekonstrukcja planu dworu obronnego w Sobianowicach w XVII wieku (opr. M. Bevz)

Fig. 4. Hypotetical reconstruction of planning structure of fortified manor in Sobianowice in 17th century (ed. by M. Bevz)

Rys. 5. Przykłady ufortyfikowanych dworów typu bastionowego na mapie Friedricha von Miega z lat 1779–1782: a – dwór obronny w Podlodowie w powiecie tomaszowskim z trójkątną bastionową linią obronną [<http://mapire.eu/en/map/firstsurvey/?bbox=310029.2882112921%2C5323057.313451391%2C3371177.9940027962%2C6947191.290454816>], b – dwór ufortyfikowany linią ziemno-bastionową w Krynicach [http://www.lvivcenter.org/uk/umd/map/?ci_mapid=102]

Fig. 5. The examples of fortified manors of bastion type on the map of Friedrich von Mieg, 1779–1782 in Lublin region. a – the fortified manor with bastions in Podlodów, Tomaszów district, three hexagonal scheme [http://www.lvivcenter.org/uk/umd/map/?ci_mapid=102], b – the fortified manor with bastions in Krynice [http://www.lvivcenter.org/uk/umd/map/?ci_mapid=102]

zachodu, w miejscu bastionu, kwadratowego w planie dworu gospodarskiego. Istnieje hipoteza, że murowane zewnętrzne ściany tej budowli, bez otworów okiennych, tworzyły basztę – beluardę obronną. Jest to bardzo oryginalny i unikalny przykład łączenia dwóch urbanistycznych elementów dworu. Zaprezentowana hipoteza istnienia linii fortyfikacji przy dworze sobianowickim wymaga jednak szczegółowych badań archeologicznych.

Wzniesioną na przełomie XVIII i XIX wieku w Sobianowicach parterową budowlę dworską otaczał jednohektarowy ogród o rozproszonej kompozycji, usytuowany na skarpie z widokiem na dolinę rzeki. Przez okres kolejnych 100 lat założenie dworsko-parkowe nie ulegało zmianom. Dopiero w 1904 roku, za sprawą ówczesnego właściciela – Kazimierza Alojzego Rojowskiego³, rozbudowano budynek, zaplecze gospodarskie, a także zmodernizowano park otaczający dwór. Budowli nadano wygląd w stylu romantycznym z elementami neogotyckimi. Zyskał on dwie dobudówki od strony wschodniej – jedną piętrową w formie ryzalitu, drugą parterową, na której usytuowano taras. Od strony południowej dobudowano drewnianą werandę wejściową (rys. 6). Z tego miejsca rozciągał się widok na niżej położone tereny – rzekę, pola i łąki. Weranda była bogato zdobiona snycerskimi dekoracjami. Plany przebudowy dworu zostały wykonane przez architektów: Władysława Kozłowskiego i Apoloniusza Nieniewskiego [Karta Ewidencyjna ... 1978].

³K.A. Rojowski wprowadził się na stałe do majątku w Sobianowicach w 1892 roku [Kseniak i Martyn 1978].

Rys. 6. Jedyne archiwalne zdjęcie dworu – fasada południowa, 1944 rok (autor nieznan)
 Fig. 6. The only archival photo of the manor – south facade, 1944 (author unknown)

Badania wizualne budynku dworskiego, przeprowadzone przez autorów artykułu, wskazują, że jego architektura była wielokrotnie zmieniana. Świadczą o tym różnego typu cegły zastosowane do murowania ścian. Wygląda na to, że pierwotna konstrukcja dworu była słupową drewniano-murowana. Do czasów współczesnych zachowały się w północno-zachodnim i w południowo-zachodnim narożniku ścian budynku gniazda pionowe – ślady od pionowych drewnianych słupów. Poza tym na murowanej zachodniej ścianie budowli leży potężna drewniana belka o przekroju około 30×30 cm. Jest ona pozostałością i świadectwem starej konstrukcji ryglowo-słupowej. Wykonane w 2015 roku pomiary cegieł wykazały, że do najczęściej spotykanych w murach (o wymiarach 30×14 – $14,5 \times 6$ – $5,5$ cm) należą te, które pochodzą z początku XIX wieku i posiadają stempel „SR” – potwierdzenie nazwiska właścicieli Rojowskich (rys. 7). Odnaleziono również starsze cegły (o wymiarach 28 – 29×13 – $13,5 \times 6$ – 7 cm), które tworzą mur północny oraz występują we wnętrzu budowli dworskiej.

Modernizacją parku wokół przebudowanego w 1904 roku dworu zajął się prawdopodobnie ówczesny właściciel Sobianowic – Kazimierz Alojzy Rojowski. Rozbudowa parku odbyła się zgodnie z panującymi w tym czasie nowymi trendami w sztuce zakładania ogrodów oraz niektórymi rozwiązaniami z innych realizacji parkowych należących do rodziny – Bystrzycy⁴ i Boduszyna⁵ [Kseniak i Martyn 1978, Niedźwiedź 2002]. Ogród powiększono (rys. 8). Na obszarze 4 ha powstało nowe założenie w stylu naturalistycznym nawiązujące do chętnie wówczas stosowanej i charakterystycznej dla niewielkich ogrodów dworskich postaci „kaligraficznej” [Ciołek 1978].

⁴Majątek w Bystrzycy był główną siedzibą rodu Rojowskich – klasycystyczny pałac otoczony parkiem krajobrazowym [Kseniak i Martyn 1978].

⁵Majątek w Boduszynie należał początkowo do teścia K. Rojowskiego, Stanisława Boduszyńskiego. Po śmierci Boduszyńskiego w 1918 roku majątek przeszedł w ręce rodziny Rojowskich. Przy dworze zaprojektowany był ogród kaligraficzny, autorstwa J. Wilkońskiego. Park w Sobianowicach posiada wiele cech wspólnych z tymi ogrodami – podobne elementy wyposażenia, skład gatunkowy drzewostanu czy układ kompozycji [Niedźwiedź 2002].

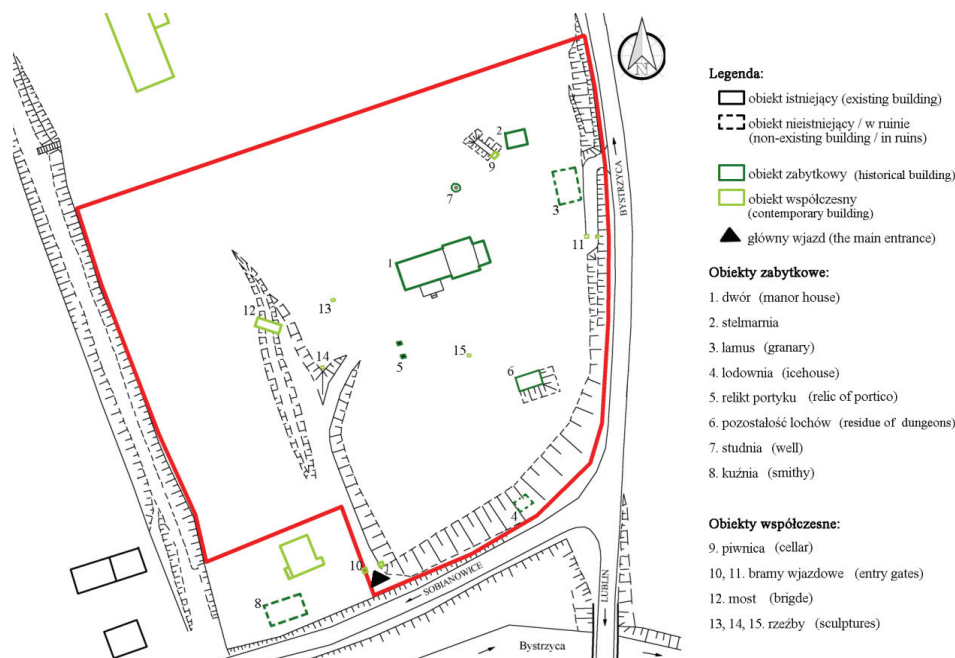
Rys. 7. Cegła ze stemplem „SR” – inicjałem właściciela dworu (fot. M. Bevez 2016)
Fig. 7. Brick stamped with „SR „ – the initial of the manor owner (photo M. Bevez 2016)

Rys. 8. Fragment mapy z 1936 roku z zaznaczonym założeniem dworsko-parkowym w Sobianowicach [http://www.mapywig.org/m/WIG_maps/series/100K/P43_S35_LUBLIN_POLNOC.jpg]
Fig. 8. The fragment of map from 1936. Map shows manor and park in Sobianowice [http://www.mapywig.org/m/WIG_maps/series/100K/P43_S35_LUBLIN_POLNOC.jpg]

Układ parku w Sobianowicach bazował na dużym wnętrzu, którego centrum stanowił dwór z eliptycznym, od południowej strony, podjazdem kulisowanym, zamkniętym przez grupy drzew. Od południa naturalnym jarem prowadziła do dworu droga główna (rys. 9). Najważniejszym wnętrzem był „salon ogrodowy”⁶ usytuowany przy północnej elewacji budowli [Niedźwiedz 2002]. Mniejsze wnętrza kształtowane poprzez odpowiednie nasadzenia roślinności drzewiastej układały się w sekwencje polan, scen widokowych ułożonych wzdłuż obwodnicy i bocznych alei. Granicę wschodnią i zachodnią wyznaczały

⁶Termin stosowany w ogrodach geometrycznych (barokowych), najbardziej reprezentacyjne i ozdobne wnętrza urządzone przed fasadą ogrodową, wydzielone żywopłotem, szpalerem; nazwa przyjęła się w ogrodach krajobrazowych [Siewniak i Mitkowska 1998].

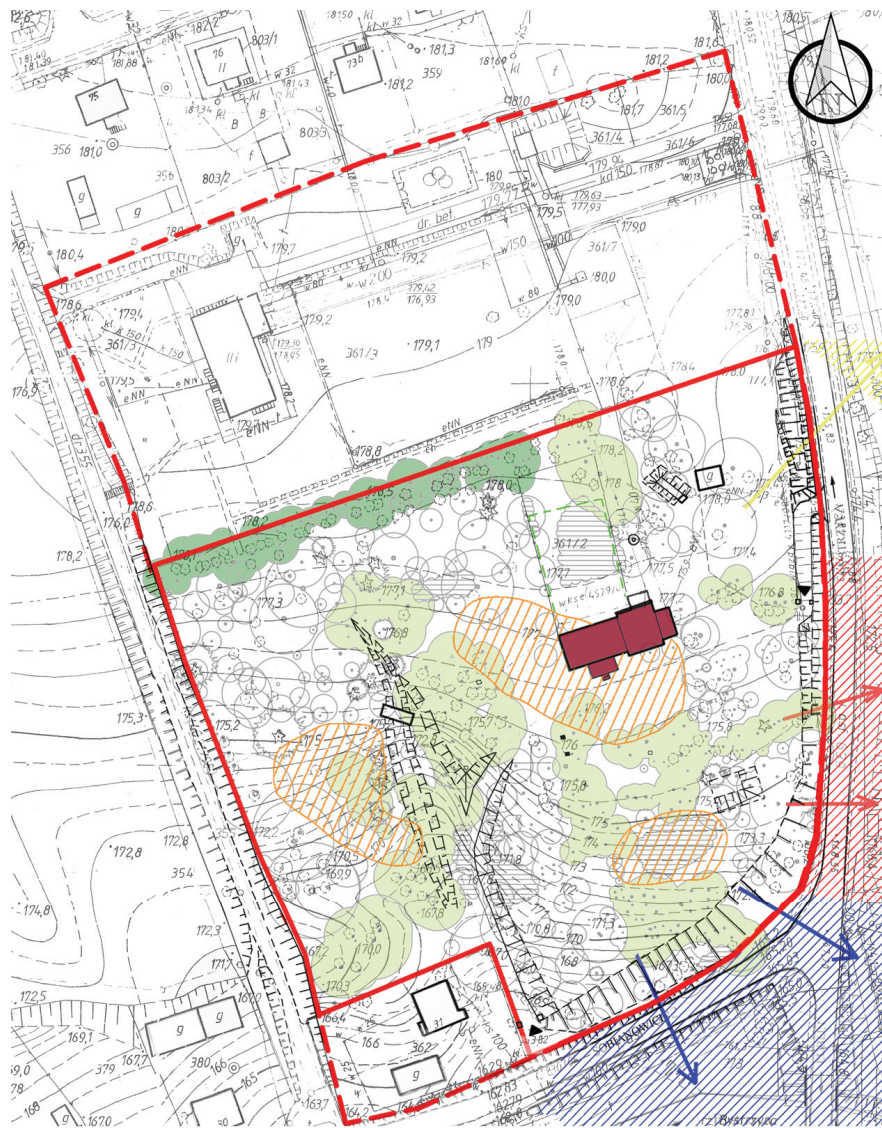
Rys. 9. Lokalizacja obiektów historycznych i współczesnych na terenie parku w Sobianowicach (opr. A. Biesak)

Fig. 9. The localization of historical and contemporary buildings in park in Sobianowice (ed. by A. Biesak)

wielogatunkowe masywy, w części północnej zlokalizowano ogród użytkowy, którego północną granicę wytyczał szpaler lipowy (*Tilia cordata* Mill.), a południową – oddzielająca go od parku aleja grabowa (*Carpinus betulus* L.). W celu optycznego powiększenia kompozycji parku i jego powiązania z otaczającym krajobrazem pojawiały się otwarcia widokowe na dolinę rzeki Bystrzyca oraz w kierunku wschodnim na trakt prowadzący do rezydencji w Bystrzycy, a w kierunku północno-zachodnim – do figury św. Jana Nepomucena⁷ (rys. 10).

Do 1944 roku majątek Sobianowice pozostał w rękach rodziny Rojowskich. Następnie na podstawie przeprowadzonej reformy rolnej przeszedł w ręce Skarbu Państwa. W 1945 roku nastąpiła parcelacja folwarku, a w latach późniejszych park podzielono. Północną jego część (dawny ogród użytkowy) przeznaczono pod budowę szkoły, a część południowo-zachodnią – pod zabudowę mieszkalną. Przez prawie pięćdziesiąt lat, do 1994 roku, opiekę nad terenem dworskim sprawowała szkoła podstawowa. Początkowo dwór użytkowano jako budynek szkolny, później (po wybudowaniu nowego obiektu na terenie dawnego ogrodu użytkowego) jako mieszkania dla nauczycieli. Był to niekorzystny okres dla kondycji dworu, a także dla kompozycji ogrodu. W pobliżu dworu pojawiały

⁷Patron chroniący m.in. przed powodzią, wzburzonymi wodami, a według tradycji ludowej jest świętym, który chroni pola i zasiewy zarówno przed powodzią, jak i suszą; figury św. Jana Nepomucena (nepomuki) można często spotkać przy drogach w sąsiedztwie mostów, rzek, a także na skrzyżowaniach dróg [Lejbrandt 2015].

Legenda:
Legend:

współczesna granica terenu
contemporary area border	dominanta
dominant	otwarcia widokowe:
the view of:
historyczna granica terenu
historical area border	zatarłe wnętrza ogrodowe
non-existent garden interior	na dolinę Bystrzycy
Bystrzyca valley
wjazd
entrance	nieistniejący parter ogrodowy
non-existent garden parterre	na dawny folwark
historical grange
zabytkowa aleja
historical avenue		na trakt do Bystrzycy i figure św. Nepomucena
road to Bystrzyca and figure of St. Nepomucen

Rys. 10. Analiza kompozycji i otwarć widokowych na terenie parku w Sobianowicach (opr. A. Biesak)

Fig. 10. Analysis of the composition and openings scenic in park in Sobianowice (ed. by A. Biesak)

się nowe nasadzenia oraz wiele samosiewów zaburzających historyczny układ. Zanedbania pielęgnacyjne spowodowały, że już w latach 70. XX wieku kompozycja parku była słabo widoczna [Kseniak i Martyn 1978].

Kolejny trudny czas dla tego założenia ogrodowego to lata 1994–2002, gdy teren przejęła gmina Wólka. W 2002 roku dwór oraz park zakupił prywatny inwestor, który zajął się odbudową bramy wjazdowej, kordegardy, restauracją stelmarni, renowacją rzeźb ogrodowych [Niedźwiedź 2002]. Jednak w ciągu ostatnich 10 lat założenie dworsko-ogrodowe w Sobianowicach nie jest użytkowane ani należycie objęte opieką konserwatorską. Pozostaje opuszczone przez właściciela. W czerwcu 2014 roku budynek uległ kolejnym zniszczeniom. W wyniku pożaru spłonęła część dachu i fragment piętrowy budynku. Budowla jest w bardzo złym stanie technicznym i grozi zawaleniem, wymaga natychmiastowej pomocy (rys. 11).

Rys. 11. Stan obecny dworu po pożarze w 2015 roku (fot. A. Biesak 2015)

Fig. 11. The present state of manor after the fire in 2015 (photo A. Biesak 2015)

OBECNY STAN PARKU I ZACHOWANE HISTORYCZNE FORMY ROŚLINNE

Aktualnie założenie dworsko-parkowe w Sobianowicach zajmuje powierzchnię 2,28 ha. Prawnie chroniony jest budynek dworu, park we współczesnych granicach oraz zabytkowa kuźnia – jedyna pozostałość po folwarku znajdująca się poza terenem założenia [Karta Ewidencyjna... 1978]. Historyczna kompozycja parku o charakterze „kaligraficznym” uległa dużym zniekształceniom i obecnie jest trudna do odczytania. Ogród użytkowy nie przetrwał do czasów współczesnych, a jego zasięg można określić jedynie hipotetycznie. Zachowały się pozostałości zabytkowej alei grabowej, dawniej wyznaczającej granicę pomiędzy ogrodem użytkowym i ozdobnym. Obecnie jest to 55 roślin drzewiastych zróżnicowanych wiekowo. Najstarsze graby (*Carpinus betulus* L. – 4 okazy pomnikowe) pochodzą z czasów przebudowy parku przez Kazimierza Alojzego Rojowskiego, z okresu przed 1904 rokiem. Centralne wnętrze uległo zatarciu. Nie można określić dokładnego miejsca podjazdu, a „salon ogrodowy” porośnięty jest przez młode egzemplarze drzew. Z zabytkowego układu komunikacyjnego widoczny pozostał tylko podjazd od strony południowej (rys. 12). Historyczne aleje piesze zostały zastąpione przez współczesne wydepty.

Rys. 12. Historyczny wjazd do parku w Sobianowicach (fot. A. Biesak 2015)

Fig. 12. The historical entrance to the park in Sobianowice (photo A. Biesak 2015)

Przy dworze można odnaleźć najstarsze okazy drzew – modrzewie europejskie (*Larix decidua* Mill.), sosnę zwyczajną (*Pinus sylvestris* L.), które dawniej tworzyły zwartą kompozycję w centralnej części parku. Liczą ponad 170 lat i najprawdopodobniej pochodzą sprzed 1904 roku – daty przekształcenia ogrodu przez Alojzego Rojowskiego. Są to, oprócz grupy drzew liściastych (klon jawor, grab pospolity, brzoza brodawkowata, topola włoska), charakterystyczne gatunki dla parków kaligraficznych, w których dobór drzew nie tylko wynikał z upodobań projektantów, właścicieli, ale również wiązał się z warunkami siedliskowymi. Położenie i uwarunkowania przyrodnicze wykorzystano w pełni przy budowie nowego parku sobianowickiego o charakterze kaligraficznym. Teren zróżnicowany wysokościowo, z wyraźnym spadkiem w kierunku południowym, w stronę rzeki, jest typowy dla fitocenozy dębowo-lipowo-grądowej. W masywach kulisujących widoki na południe i w kierunku wschodnim przeważają takie gatunki, jak klon jawor (*Acer pseudoplatanus* L.) i robinie białe (*Robinia pseudoacacia* L.). Poza obecnym terenem parku, na obszarze szkolnym, zachowały się wiekowe lipy drobnolistne (*Tilia cordata* Mill.) dawniej tworzące szpaler lipowy wyznaczający granicę północną założenia.

PODSUMOWANIE

Założenie dworsko-parkowe w Sobianowicach jest przykładem ziemiańskiego majątku z początku XX wieku kształtowanego w stylu kaligraficznym, w którym można odnaleźć ślady dawnej fortyfikacji charakterystycznej dla dworów obronnych wznoszonych w bliskim sąsiedztwie miasta (XIV–XVII w.). Aktualny stan zachowania układu przestrzennego różni się znacząco od kompozycji nawiązującej do stylistyki parków naturalistycznych. Nastąpiło to przez zmiany zasięgu terytorialnego oraz niewłaściwą opiekę nad historycznymi obiektami i formami roślinnymi w parku. Bardzo cenne są zachowane

relikty, które można traktować jako elementy umocnień bastionowych dworu obronnego. Dogodna lokalizacja Sobianowic – wysokie zbocze wzdłuż doliny Bystrzycy, przedpole Lublina – przekonują o jego dawnym charakterze obronnym.

Obecnie obiekt należy do tej grupy zagrożonych założeń, które znalazły się w rękach prywatnych, ale nadal pozostają opuszczone, bez koncepcji ich użytkowania, bez zmiany adaptacji, która mogłaby przyczynić się do jego ocalenia. Sobianowice są więc przykładem, który wskazuje, że prywatyzacja zabytku nie zawsze gwarantuje jego przetrwanie.

Dalszy brak użytkowania i opieki nad założeniem dworsko-parkowym najprawdopodobniej spowoduje, że zniknie on z powierzchni ziemi, dzieląc los wielu innych dworów ziemskich odebranych właścicielom po II wojnie światowej. Jednym ze sposobów ratowania tego, jak również innych zabytkowych obiektów dworsko-parkowych o dużej wartości kulturowej i krajobrazowej jest zainteresowanie władz powiatowych, gminnych oraz społeczności lokalnej. Przede wszystkim aktywność władz regionu przy poparciu mieszkańców może przyczynić się do uratowania dziedzictwa charakterystycznego dla tego miejsca, jego uatrakcyjnienia i wyeksponowania tożsamości. Postępująca destrukcja ruin dworu w Sobianowicach wymaga przede wszystkim szybkich prac zabezpieczających, a w późniejszym okresie – jego rekonstrukcji. Natomiast prace rewoloryzacyjne w parku wymagają odtworzenia dawnej kompozycji ogrodowej i zaakcentowania powiązań widokowych z jeszcze mało zmienionym krajobrazem.

PIŚMIENNICTWO

- Banasiewicz-Szykuła, E. (2011). Dwory i pałace Lubelszczyzny w badaniach archeologicznych. Lubelski Wojewódzki Konserwator Zabytków w Lublinie, Lublin.
- Biesak, A., Pudelska, K. (2015). Sobianowice: w poszukiwaniu dworu obronnego. W: Problemy badań, ochrony i restauracji historycznych fortyfikacji. Politechnika Lwowska, Lwów – Chełm, 7, 404.
- Böme, A., Dobosz, P., Jaskanis, P., Purchla, J., Szmygin, B. (2008). Raport o systemie ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce po roku 1989. Zlecenie Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Kraków.
- Ciołek, G. (1978). Ogrody polskie. Wznowienie przygotował i uzupełniające rozdziały napisał J. Bogdanowski. Arkady, Warszawa.
- Chleboński, B., Walewski, W., red. (1890). Słownik Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. X. Warszawa.
- Fijałkowski, D., Kseniak, M. (1982). Parki wiejskie Lubelszczyzny: stan, ochrona i rewoloryzacja biocenotyczna. PWN, Warszawa.
- Harasimiuk, M., Kociuba, D., Dymmel, P. (2007). Plany i widoki Lublina. XVII–XXI wiek. Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze, Lublin.
- Karta Ewidencyjna Zabytków Architektury i Budownictwa (1978). Zespół dworsko-parkowy w Sobianowicach, Lublin.
- Komorowski, W. (2004). Pałace i wille w wiekach XVII–XVIII. W: Pałace i wille podmiejskie Krakowa. Red. J. Małecki. Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Kraków 2007.
- Kseniak, M., Martyn, M. (1978). Ewidencja parku Sobianowice, gm. Wólka. Maszynopis. WSOZ, Lublin.
- Lejbrandt, M. (2015). Św. Jan Nepomucen (www.mareklejbrandt.com/nepomucen.html).

- Majdecki, L. (1999). *Ochrona i konserwacja zabytkowych założeń ogrodowych*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Majdecki, L. (2008). *Historia ogrodów*. T. 2. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Mencel, T., red. (1974). *Dzieje Lubelszczyzny*. PWN, Warszawa.
- Niedźwiadek, R. (2002). *Dokumentacja z nadzorów archeologicznych nad pracami ziemnymi w zespole dworsko-parkowym w Sobianowicach, gm. Wólka, prowadzonych w 2001 roku*. PSOZ, Lublin.
- Niedźwiedź, J. (2002). *Projekt koncepcyjny rewitalizacji założenia ogrodowego w Sobianowicach*. PSOZ, Lublin.
- Rola, E. (2002). *Gmina Wólka: rys historyczny*. Polihymnia, Lublin.
- Rolska-Boruch, I. (1999). *Siedziby szlacheckie i magnackie na ziemiach zwanych Lubelszczyzną 1500–1700 – założenia przestrzenne, architektura, funkcje*. Wydawnictwo KUL, Lublin.
- Siewniak, M., Mitkowska, A. (1998). *Tezaurus sztuki ogrodowej*. Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa.
- Sikora, D. (2010). *Parki historyczne w rejestrze zabytków – ustalenie zakresu i sposobu ochrony, problemy weryfikacji rejestru, granice ochrony konserwatorskiej*. *Kurier Konserwatorski*, 7, 11–16.

THE MANOR AND PARK IN SOBIANOWICE (LUBLIN PROVINCE) AS AN EXAMPLE OF A FORGOTTEN RESIDENCE OF HISTORIC VALUE

Summary. The north-east of Lublin, in Sobianowice, on the high side of river Bystrzyca, it is located the manor and park. History of Sobianowice starts in 14th century, and the first mention about fortified manor in this place dates back to 1676. Now, park has area of 2.28 ha, it represent nineteenth-century landscape park in “calligraphic” style. Since 1978, object and its surrounding is protected by conservator. In the least ten years, the manor and park remain abandoned and neglected. The purpose of this article is present transformation in composition of manor park in Sobianowice, on the basis archive materials and field research, also indication of the surviving relics old manor and visibility of the object associated with natural and cultural landscape.

Key word: Sobianowice, fortified manor, landscape park

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 28.11.2016

Cytowanie: Pudelska, K., Bevz, M., Biesak, A. (2016). Dwór i park w Sobianowicach (woj. Lubelskie) przykładem zapomnianego zespołu rezydencjalnego o wartości historycznej. *Acta Sci. Pol. Architectura*, 15 (4), 207–221.